

INLEIDING

Waardevolle sporen uit ons verleden

Historische gebouwen, archeologische terreinen, monumentale objecten. Ze maken een wezenlijk deel uit van onze dagelijkse leefomgeving. Met elkaar vertellen ze het verhaal van de ontwikkeling van onze omgeving; van de plek en van de mensen die er woonden en werkten. De historische gebouwen en objecten zijn "beeldbepalend / karakteristiek" en waardevol. Bijvoorbeeld omdat ze in een bijzondere architectonische stijl zijn gebouwd, een specifiek accent zijn in het directe omgevingsbeeld, een bijzondere oude functie hebben gehad, herinneren aan een persoon of gebeurtenis, door een bekend architect zijn ontworpen, de economische en/of culturele ontwikkeling weerspiegelen, of omdat ze waardevol zijn in een groter geheel, in een ensemble. Het gaat niet om mooi of lelijk, om goede of slechte bouwkundige staat; het gaat altijd om het gevoel dat de panden bij ons oproepen. De identiteit en het karakter dat ze geven aan onze leefomgeving.

Monumenten

Sommige van deze panden en objecten zijn landelijk gezien zo interessant, dat dit ondertussen rijksmonumenten zijn geworden. Andere zijn juist in een groter geheel heel interessant en hebben met elkaar de status van beschermd stads- of dorpsgezicht gekregen. Maar er zijn ook panden, zelfs binnen een beschermd gezicht, welke misschien landelijk gezien niet karakteristiek genoeg zijn om rijksmonument te worden, maar die wel voor de regio, voor de gemeente, grote waarde hebben. Deze panden komen in aanmerking voor een gemeentelijke monumentenstatus.

Gemeentelijk monument

Een gemeentelijk monument is een pand, object of terrein dat na onderzoek waardevol voor de gemeente is gebleken. Het college van burgemeester en wethouders wijst vervolgens deze monumenten aan als gemeentelijke monumenten. Het doel van deze bescherming is om de monumentale waarden te behouden voor de toekomst.

Monumenteninventarisatie

Oudere gebouwen als een middeleeuwse kerk, krijgen meestal vanzelf de waardering die ze verdienen en veel van deze panden zijn al rijksmonument geworden. Bij jongere panden is de waardering niet zo vanzelfsprekend. Om daar verandering in aan te brengen hebben de provincies en het rijk in de jaren negentig van de vorige eeuw onderzoek gedaan naar de jongere bouwkunst, oftewel het Monumenten Inventarisatie Project 1850-1940 (MIP). Alle gemeenten zijn bezocht, zo ook Harlingen. In het MIP zijn hier ca. 200 panden geïnterviewd, waarvan ca. 130 in het buitengebied, de dorpen Midlum en Wijnaldum en buiten het beschermde gezicht van Harlingen. Van deze MIP lijst zijn enkele objecten rijksmonument geworden. De panden die geen rijksmonument zijn geworden hebben geen officiële status en zijn derhalve 'vogelvrij'. Ze mogen gesloopt of volledig verbouwd worden. Voor de gemeente is dit aanleiding om aanvullend gemeentelijk beleid te gaan voeren. Een beleid om het cultureel erfgoed te beschermen.

In de huidige inventarisatie om te komen tot de lijst van gemeentelijke monumenten en karakteristieke panden / objecten zijn ca. 110 objecten (ca. 160 adressen) bekeken en gewaardeerd op de ruimtelijke en cultuurhistorische waarden. Dit waren alle MIP-objecten (inclusief de later aangewezen rijksmonumenten) en objecten die niet in het MIP waren opgenomen, maar die naar ons inzicht wel waardevol konden zijn (de 'vergeten monumenten').

INVENTARISATIE

Selectie van de gemeentelijke monumenten

Het MIP vormde de basis voor de selectie de gemeentelijke monumenten, aangevuld door de 'vergeten monumenten'. De selectie is een ordening van de panden naar o.a. hun cultuurhistorische waarde. Daarbij is gebruik gemaakt van een methode waarbij elk pand c.q. object afzonderlijk wordt bekeken en waarvan de 'waarden' in een matrix (beoordelingsformulier) worden vastgelegd. In dit formulier staan de criteria welke van belang zijn, voorzien van een score. Deze criteria zijn:

- Situatieve ruimtelijke beeldwaarde
- Architectonische beeldwaarde
- Cultuurhistorische en monumentale waarde
- Streekhistorische waarde

Bij elk criterium zijn een aantal aspecten onderscheiden, waarop het object kan 'scoren'; dit kan 'relevant' zijn (1 punt) of 'specifiek' (2 punten). De opgetelde eindscore bepaalt uiteindelijk de 'waardestelling', dus de mate waarin het pand bijdraagt in de ruimtelijke en cultuurhistorische kwaliteiten van de omgeving. Bij een eindscore van 19 punten of hoger, komt het pand/object voor de status van gemeentelijk monument in aanmerking.

Criteria

Het spreekt dus voor zich dat niet alle panden dezelfde waarden bezitten. Om deze waarden goed te kunnen beoordelen zijn per criterium een aantal aspecten c.q. deelcriteria in het beoordelingsformulier opgenomen, die hierna verder worden uitgelegd.

Situatief ruimtelijke beeldwaarde

De ruimtelijke contextuele waarde is voor een inbedding in het ruimtelijk (kwaliteits)beleid een belangrijk gegeven. Het pand levert als bebouwing een eerste belangrijke bijdrage aan de ruimtelijke omgeving door haar ruimtevorming; verdicht als straten en pleinen, losser in de vorm van lanen en landwegen of zelfs geheel afwezig bij verspreid staande objecten. Het zijn kenmerken die tellen als waarde van ieder pand afzonderlijk. Daarnaast kan een gebouw ook beeldbepalend zijn door een markante ligging, de uitstraling op de omgeving of een monumentaliteit die binding geeft aan een ensemble of buurt als geheel. In dat geval is de waarde van het pand te ontleen aan de relatie met zijn omgeving of tot de stedenbouwkundige structuur. Om dit criterium nadere concrete invulling te geven, zijn de volgende deelcriteria onderscheiden aan de hand waarvan elk pand wordt bekeken c.q. beoordeelt:

- *wandvorming*; de betekenis van het pand in relatie tot de wand- c.q. ruimtevorming en/of ruimtelijke structuur
- *omgevingsbeeld*; de betekenis van het pand als specifiek accent in het directe omgevingsbeeld (beeldmerk) en/of in een groter stedelijk geheel
- *ensemble*; de waarde van het pand in relatie tot meerdere gelijksoortige panden
- *omgevingskwaliteit*; toegevoegde elementen en de inrichting van de directe omgeving kunnen bijdragen aan de waarde van het pand

Architectonische beeldwaarde

De architectonische waarden zijn de architectuurhistorische waarden, die – in tegenstelling tot de hiervoor omschreven meer gebiedsgerichte en ensemblewaarden – worden bepaald door de visuele waarden van het pand zelf. Dit criterium is concreet gemaakt met een toets aan een aantal begrippen waaraan een zekere betekenis van het pand zou kunnen worden ontleend:

- *contour*; combinatie van opstandhoogte en bovenbelijning van het pand zelf alsmede met betrekking tot het dwarsprofiel. Het gaat hierbij om de

hoogte van het gevelwand-vlak (één of meer bouwlagen, kapvorm, dakvorm).

- *massa-opbouw*; de samenstelling van de bouwvorm (en de kenmerkende eigenschappen daarvan). Het gaat hierbij veelal om de afstemming tussen hoofd-, aan- en bijgebouwen (enkelvoudig, samengesteld, homogeen, gevarieerd).
- *Relatieve omvang*; de schaal van het type pand, bepaalt door bouwblok-grootte, massa-opbouw en/of parcellering. Het gaat hierbij om de onderlinge verhoudingen tussen de driedimensionale afmetingen van de panden. Het beschrijft de verhoudingen van de hoofdafmetingen van het type bebouwing (naar soort bebouwing; klein, middelgroot, groot, zeer groot).
- *Vormbehandeling*; de modellering of aard van de vormplastiek. Het gaat hierbij om modelleringskenmerken die de weergave zijn van een vormkarakteristiek (kantig, vloeiend enz.)
- *Gerichtheid*; duidt op de zijde of zijden die voor het pand gezichtsbepalend zijn en voor de publieke ruimte beeldbepalend. Het gaat hierbij om de wisselwerking tussen de en de (publieke) ruimte (naar of van de publieke ruimte, meerzijdig, hoek).
- *Geleding*; duidt op een lijnvoering en/of gevelreliëf dat het hoofddaccent van de gevelindeling bepaalt en daarmee van de ruimtevormende wand. Het gaat hierbij om een duiding in de architectonische expressie van de gebouwen en/of accentuering van het ruimtebeeld (verticaal, horizontaal, evenwichtig, indifferent).
- *Compositie*; deze beeldcomponent betreft naast een balans van open en gesloten vlakken, ook de maten en verhoudingen in de gevelindeling, met inbegrip van de relatie tot de contouren van de hoofdvorm (traditioneel, gestileerd, geschakeerd).
- *Materiaal*; Het gaat hierbij om de aard en uitdrukking van de in het exterieur toegepaste materialen (dof, mat, steenachtig, metaal, kunststof, hout).
- *Kleurtoon*; Het gaat hierbij om de gradaties van helderheid van kleur in materiaal en kleurtoepassingen (donker, middentoon, licht). en kenmerkende kleur/materiaal combinaties.
- *Detail en ornament*; Het gaat hierbij om de bijzondere verrijking die ruimte en bebouwing ondervinden van (constructieve) details, ornamenten en decoraties.
- *Kwetsbaarheid*; het gebruik van kwetsbare authentieke materialen en details.

Cultuurhistorische en monumentale waarde

Specifieke cultuurhistorische waarden als bijvoorbeeld de bijzondere kunstzinnige vormgeving of de sier van de ornamentiek, dragen ook in hoge mate bij in de 'monumentale waarde' van hoe men een pand ervaart. Dit kan ook worden bepaald door een typische bouwtrant of bouwstijl of door dat het pand een representatief voorbeeld is van het oeuvre van een bepaalde architect. Ook kunsthistorische waarden kunnen in belangrijke mate de kwaliteit bepalen van beeldbepalende panden. In dit criterium 'cultuurhistorische waarde' zijn verschillende grootheden ondergebracht, van 'details' in de gevel tot vertegenwoordiging van een kunsthistorische stroming. Binnen dit criterium zijn de volgende deelcriteria c.q. aspecten onderscheiden:

- *stedenbouwkundige context*; de relatie van het pand tot zijn historisch stedenbouw-kundige context zoals bijvoorbeeld park- of tuinaanleg
- *kunsthistorie*; representant van een kunsthistorische stroming of -stijl
- *cultuurhistorische / bouwhistorische waarde*; expressie van technische, typologische of innovatieve waarde
- *authenticiteit*; de oorspronkelijkheid van de beeldwaarde en/of intrinsieke waarde.

Streekhistorische waarde

Door hun plaats en verschijningsvorm, zijn (beeldbepalende) panden een belangrijk visueel bestanddeel van de lokale geschiedenis. Ze bepalen in hoge mate de identiteit van de plaats of streek. In architectonische en stedenbouwkundige zin vertellen de panden iets over de voorgeschiedenis; het ontstaan en de bedrijvigheid die er was, over stand en status en over vaak persoonsgebonden gebeurtenissen of incidenten waarvan eens het pand het decor was. Een belangrijke waarde c.q. kwaliteit van lokale panden is dan ook hun verhalende waarde. Binnen dit criterium worden dan ook twee soorten betekenis onderscheiden; voor een ontwikkeling en voor personen en/of gebeurtenissen:

- *ontwikkeling*; de betekenis van het pand als representant van een lokale culturele, economische of geestelijke ontwikkeling
- *architect*; representant voor het oeuvre van een (regionaal werkend) architect
- *regionale bouwwijze*; representant voor een streektyperende bouwwijze of detaillering
- *persoon of gebeurtenis*; de relatie van het pand met een historisch voorval of persoon, dan wel de betekenis van het pand als lokale zeldzaamheid of curiositeit.

Werkwijze

De mogelijk waardevolle panden c.q. objecten zijn gefotografeerd en beoordeeld. Op het moment van opname werd het beoordelingsformulier ingevuld en later ten kantore uitgewerkt. Deze panden zijn beoordeeld aan de hand van de hiervoor weergegeven (deel)criteria. Bij elk deelcriterium kan een score van één punt worden gehaald als het desbetreffende aspect 'relevant' is, en 2 punten ('specifiek') indien er sprake was van bijzondere waarden aangaande het desbetreffende aspect. Op deze wijze ontstond er een totaalscore per pand. Panden of objecten met een totaalscore van **16** punten of meer, zouden gemeentelijk monument moeten worden. Deze panden vertegenwoordigen een zodanige monumentale waarde, dat integraal behoud van het pand voorop zou moeten staan.

Panden met een totaalscore van **12 tot en met 15** punten zijn te bestempelen als een architectonisch karakteristiek pand / object. Deze panden vertegenwoordigen een zodanige waarde, dat het van belang is om het pand in hoofdzaak in stand te houden, alsook van eventuele aanwezige kenmerkende elementen of het tijdbeeld. Ook van deze panden is het objectgerichte inventarisatieformulier (de ingevulde matrix) en een foto beschikbaar. Een overzicht van de scores van de architectonische karakteristieke panden is in een lijst aangegeven.

Panden die lager dan **12** punten scoren vallen in feite af. Daar is met andere woorden weinig architectonische monumentale waarde aan (of meer aan) te ontleen. Wel zijn nagenoeg alle beoordeelde panden te bestempelen als structuurbepalend. Met andere woorden; deze panden maken wel deel uit van de structuur van het dorp / rooilijn van de straat en zijn derhalve wel van belang. Of boerderijen in het veld of op oorspronkelijke (oude) boerderijplaatsen.

Begrenzing

Noodzakelijk voor een waardestelling is de bepaling van grenzen. De hiervoor omschreven methode betekent dat er scores worden toegekend aan de hand van een lijst van 24 beoordelingsaspecten en de mate waarin deze worden gewaardeerd (niet aanwezig, relevant of specifiek). Door de optelling van de scores tot één totaalscore per pand, worden feitelijk 'appels en peren' bij elkaar opgeteld. De methode is ook niet gericht op het exact wetenschappelijk bepalen van wat wel of niet beschermingswaardig is. Doel van de waardestelling is om op een inzichtelijke, controleerbare en consistente manier te kunnen vaststellen wat de onderlinge waardeverhouding is. Het eerste belang van die (arbitraire) grenstelling is dus de bepaling van een onderlinge rangorde, die redelijkerwijs valt te gebruiken als ondergrond voor beleidsmatige keuzes.

Niettemin blijft de grens tussen gemeentelijk monument en karakteristiek pand, een arbitraire score van **16 punten**. Deze grens is onder andere tot stand gekomen door uit te gaan van de stelling dat van de drie beoordeelde groepen criteria er toch sprake zou moeten zijn van in totaal vijftien 'relevante' aspecten en/of 'specifieke' aspecten tot een totaal van achttien punten. Panden die dan iets 'extra's' hebben komen er met een score van negentien of meer dan 'bovenuit'. Meer nog is deze grens bepaald door ervaringen met vergelijkbare methodes in andere gemeenten en uit de gezamenlijke rondgang door de stad / dorp en buitengebied. Tijdens de rondgang is vastgesteld vanaf welke score de panden / objecten beschermwaardig worden geacht. Daarbij valt vooral op dat er bij veel gemeentelijke monumenten sprake is van een score die boven de gestelde grens ligt. Slechts een klein deel van de panden blijft een 'twijfelgeval' doordat deze zich met hun score net onder of op de grens bevinden.

Mogelijke Status / aanduiding panden

De termen MIP en Beeldbepalend zijn op zichzelf geen erkende status.

De term Beeldbepalend pand is in de jaren 60 van de vorige eeuw door de Rijksdienst ingevoerd voor panden die stedenbouwkundig een belangrijke positie innamen. Dit kan zijn de hoofdvorm en / of de ligging hoeklocaties e.d. in een stad of dorp staan en daarmee de structuur van het dorp / stad bepalen. Het begrip beeldbepalend zoals toen is bedoeld, heeft niets met de architectonische waarde te maken. Deze panden zouden op zichzelf architectonische "lelijke" of verstorende panden kunnen zijn. Het is dus ook goed mogelijk dat een pand architectonisch karakteristiek is, maar stedenbouwkundig verstorend.

Een pand met een MIP (monumenten inventarisatie project) aanduiding is een pand dat gebouwd is tussen 1850 en 1940 en in de tijd van de MIP periode een hoge mate van gaafheid (authenticiteit) bezat. Uit deze lijst zijn in het kader van de MSP (monumenten selectie project) een aantal objecten rijksmonument geworden.

Een formele status hebben de panden die Rijksmonument of gemeentelijk monument zijn. Maar ook een beschermde stads- of dorpsgezicht is een beschermde status. Wijzigingen aan panden in dit kader zijn dan ook vergunningplichtig. *(in het kader van vergunningvrij bouwen kunnen ook werkzaamheden aan een monument of in een beschermd gezicht vergunningvrij zijn)*

Naast de formele status Rijksmonument of Gemeentelijk monument kan een pand de volgende aanduiding hebben.

Architectonisch bepalend pand (betreft hier karakteristiek pand)

Architectonisch karakteristiek (AK); Architectonisch indifferent (AI); Architectonisch verstorend (AV).

Stedenbouwkundig structuurbepalend pand

Stedenbouwkundig beeldbepalend (SB); Stedenbouwkundig indifferent (SI); Stedenbouwkundig verstorend (SV).

Beeldbepalend pand (betreft hier de combinatie van AK en SB)

In Harlingen zijn al gemeentelijke monumenten aangewezen. Er is gekozen om naast gemeentelijke monumenten waardevolle objecten in het bestemmingsplan een aanduiding karakteristiek te geven. Om verwarring te voorkomen worden de andere mogelijke benamingen en gradaties niet gehanteerd.

Karakteristieke panden / objecten zijn panden of objecten die cultuurhistorisch waardevol zijn door de stedenbouwkundige ligging, architectonische beeldwaarde, materiaal toepassing in relatie met de authenticiteit en de streek-historische waarde van het pand en/of haar bewoners. De architectonische belevingswaarde (beeldwaarde) is hierin de zwaarstwegende criteria aangezien dit ook hetgeen is wat het meest aanspreekt bij de mensen.